

DOI 10.26565/2220-7929-2021-59-05

УДК 373.018.56.043.1-055.2:271.2-773(477)»190/191»

Світлана Нижнікова

кандидатка історичних наук, старша викладачка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022

Email: s.v.nyzhnikova@karazin.ua

ORCID: 0000-0002-2064-6867

**ЄПАРХІАЛЬНІ ЖІНОЧІ УЧИЛИЩА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В
ПЕРШІ ДВА ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.:
РЕФОРМУВАННЯ VS СТАГНАЦІЯ?**

У роботі досліджено історію єпархіяльних жіночих училищ протягом перших десятиліть ХХ ст. Ці заклади переживали певні зміни в навчально-виховному процесі упродовж другої половини ХІХ ст. Однак поступово накопичилися проблеми, які спричинили відставання цих училищ від інших жіночих середніх освітніх установ за різними показниками. На початку ХХ ст. було багато ініціатив щодо їхньої реорганізації та пристосування до сучасних викликів часу. У статті було розглянуто складний процес, який пройшли єпархіяльні училища для того, щоб відповідати освітньому рівню жіночих гімназій. Досліджено зміни в навчальному процесі, які були впроваджені внаслідок активної участі вихованок духовних училищ у революційних подіях 1905–1907 рр. Авторка відзначила схожість вимог, які висували єпархіялки та семінаристи, оскільки вони передусім стосувалися основ функціонування всієї мережі духовних освітніх закладів. У статті проаналізовано проєкт нового статуту єпархіяльних училищ 1915 р. та порівняно його зі статутом

©Нижнікова С., 2021

Як цитувати: Нижнікова, С. Єпархіяльні жіночі училища на теренах України в перші два десятиліття ХХ ст.: реформування vs стагнація? Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 59, 2021, с. 88-105, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-59-05>.

In cities: Nyzhnikova, S. Eparchial Women's Schools in Ukraine in the First Two Decades of the 20th Century: Reform vs Stagnation? The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History, no. 59, 2021, s. 88-105, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-59-05>. (In Ukrainian)

1868 р. Проект 1915 р. розробляли протягом кількох років, його пункти обговорювали на різних засіданнях Навчального комітету при Св. Синоді та спеціальної комісії, створеної для узгодження вимог і пропозицій щодо реформування єпархіальних жіночих училищ. Особливу увагу було приділено саме пунктам, які мали модернізувати навчальні частини. Було розглянуто засідання всеросійського з'їзду педагогів духовно-навчальних закладів та всеросійського з'їзду духовенства і мирян, котрі відбувалися навесні 1917 р. та під час яких обговорювали подальші шляхи трансформації мережі цих установ. Приділено увагу процесу поступової ліквідації всієї системи духовної освіти у зв'язку з приходом до влади більшовиків. Зроблено висновок про постійний процес реформування, який переживали єпархіальні жіночі училища протягом перших десятиліть ХХ ст., однак ці зміни не розв'язали всіх проблем, які накопичилися за їхню історію.

Ключові слова: єпархіальні жіночі училища, реформування, стагнація, ХХ ст., Україна, Св. Синод, жіноча освіта, статут, реорганізація.

Початок ХХ ст. був буремним часом як на теренах України, так і всієї Російської імперії: економічна криза, відсутність демократичних прав та свобод, втрата авторитету царизму, поширення емансипаційних ідей тощо. Усі ці події не могли оминати і молодих дівчат, які починали своє доросле життя, здобуваючи освіту та шукаючи відповідну роботу для забезпечення існування. Нове століття сформувало низку викликів для навчальних закладів, яким доводилося пристосовуватися до економічних, політичних та культурних змін суспільства, щоб зберегти актуальність в освітньому просторі.

Близько 5 тисяч дівчат на початку ХХ ст. навчалися в єпархіальних жіночих училищах України (Nyzhnikova 2018, 4). На думку багатьох сучасників та дослідників, ці заклади були одними з найбільш консервативних жіночих навчальних установ. Єпархіальні училища перебували під опікою Церкви, і саме в цьому вбачалася причина їхніх дуже повільних змін (Golikov 1896; Krasnov 1892; Kuznetsov 1909). Перед нами постає завдання проаналізувати, наскільки єпархіальним жіночим училищам була притаманна архаїчність, чи розвивалися вони впродовж перших десятиліть ХХ ст. або переживали застій в навчально-виховному процесі та своєму устрої.

Загальні огляди історії єпархіальних жіночих училищ наявні в працях М. Краснова (Krasnov 1892), О. Кузнецова (Kuznetsov 1909), Д. Семенова (Semenov 1893). Ці автори основну увагу приділили затвердженню статуту єпархіальних жіночих училищ 1868 р. і трансформації училищ протягом другої половини XIX ст. Дослідники не акцентували увагу на проблемах, з якими стикалися ці освітні заклади на початку XX ст. та шляхах їх розв'язання. До окремої групи можемо віднести низку статей 90-х рр. XIX — початку XX ст., у яких фахівці порушували та аналізували нагальні питання жіночої духовної освіти (Golikov 1896; Zabytyi ugiolok 1912; K voprosu o nuzhdakh 1894; K voprosu o shtatakh 1897; Poletaev 1893). Чимало уваги в них було приділено проблемі відставання єпархіальних училищ від інших світських жіночих навчальних закладів за рівнем підготовки вихованок та необхідності реорганізації навчальної частини. Автори цих статей звертали увагу і на проблеми в матеріальному забезпеченні викладачів, обмеженні їхніх прав на пенсію та соціальні гарантії. В деяких статтях можемо побачити і пропозиції щодо необхідності реформування цих установ. У радянський час дослідники освіти оминали вивчення єпархіальних училищ у зв'язку з пануванням комуністичної ідеології та атеїзму. З 90-х рр. XX ст. з'явилися роботи як українських, так і зарубіжних авторів про різноманітні аспекти діяльності єпархіальних жіночих училищ (Andreeva 1999; Lysenko 2013; Popova 2006; Stepanenko 2007). Проте період початку XX ст. в історії цих освітніх установ залишився поза увагою сучасних істориків. Кілька сюжетів про єпархіальні училища в період революцій 1905–1907 рр. й 1917 р. трапляються в розвідках, що були опубліковані нещодавно (Nuzhnikova 2018; 2019). Джерельна база дослідження складається з законодавчо-нормативних актів, діловодної документації єпархіальних училищ та Св. Синоду та періодичних видань XIX — початку XX ст.

У 1850-ті рр. місцеве священство та громадські діячі зніщували відкриття перших училищ для дочок духовенства. Вони перебували під контролем Св. Синоду та місцевої єпархіальної влади. Реформи 1860-х рр. мали великий вплив на училища для дівчат духовного звання та призвели до реорганізації їх у напівзакриті єпархіальні жіночі училища, які стали всестановими навчальними закладами. Протягом другої половини XIX ст. вони поступово зазнали якісних змін: було доповнено програму навчання, відкрито нові навчальні корпуси, законодавчо закріплено статус викладачів та вихователюк цих освітніх інституцій тощо. Однак лише у вересні 1895 р. були створені єдині розширені навчальні програми для єпархіальних училищ з пояснювальними записками та списком рекомендованих навчальних посібників (RDIA 1893, 648). Училищне

керівництво послідовно запроваджувало ці навчальні програми, і вже на початку ХХ ст. було завершено їхнє введення. Це сприяло уніфікації змісту навчальних курсів.

Попри постійну трансформацію єпархіяльних училищ, з 1870-х рр. однією з найбільших проблем для них було відставання за рівнем підготовки учениць від тогочасних жіночих гімназій Міністерства народної освіти та інститутів і гімназій відомства установ імператриці Марії. Основна відмінність у навчальному процесі жіночих гімназій та єпархіяльних училищ полягала в тому, що перші мали семирічний курс навчання, а також додатковий восьмий педагогічний клас, а другі — лише шестирічний курс. Проблемою для єпархіялок був і обмежений перелік дисциплін, які вони вивчали, оскільки він не змінювався з 1868 р., якщо не враховувати заміни педагогіки дидактикою в 1886 р. Проте в другій половині ХІХ ст. педагогічна галузь активно розвивалася, і в світських освітніх установах з'являлися нові дисципліни, котрі були вкрай необхідні для успішної конкуренції на ринку праці та майбутнього працевлаштування. Крім того, в єпархіяльних училищах навчальний курс був більш стислим. Загальне число уроків у єпархіяльних училищах становило 112 годин на тиждень, тоді як у гімназіях Міністерства народної освіти — 175 годин, гімназіях відомства установ імператриці Марії — 210 годин, жіночих інститутах відомства установ імператриці Марії — 171 година (Nyzhnikova 2018, 54).

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. у випускниць середніх освітніх установ з'явилася можливість продовжити своє навчання у вищих жіночих навчальних закладах. Водночас для єпархіялок вступ на вищі жіночі курси був можливий лише за умови наявності атестата гімназій чи інституту шляхетних дівчат про середню освіту. Абітурієнти, які не мали таких атестатів, складали вступні іспити, письмові та усні, «відповідно до програм остаточних випробувань у жіночих гімназіях» (Kobchenko 2007, 38).

Треба відзначити, що всі ці нагальні питання відмінностей у здобутій освіті між випускницями жіночих гімназій та єпархіяльних училищ наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. не ігнорували, а, навпаки, активно обговорювали викладачі, керівництво училищ, священнослужителі як на засіданнях училищних рад, так і в періодиці (Kapralova 1904, 1100-1102; Shishatskii 1886, 461-467; Novik 1886, 661-665; Filevskii 1905, 4; Chego možno zhelat' 1904, 1649-1650). На жаль, події початку ХХ ст. лише посилили ці відмінності в освіті між ученицями світських та духовних навчальних закладів, оскільки ринок освітніх послуг вимагав від кандидаток у вчительки/виховательки не тільки знання традиційних дисциплін, таких як Закон Божий, математика, мова, малювання,

чистописання, а й нових — гігієна, медицина, природознавство тощо. Перевагою для успішного працевлаштування було знання різних іноземних мов, набуття навичок світського етикету, танців. Як ми розуміємо, єпархіалки були обмежені в здобутті цих знань та навичок, оскільки для учениць єпархіальних училищ була можливість вивчати лише французьку або німецьку мову, малювання та музику, але як не обов'язкові дисципліни за окрему плату. Відповідно не всі вихованки могли скористатися цією можливістю через складне матеріальне становище батьків. Однак вивчення, наприклад, німецької мови в південних губерніях було вкрай необхідним для працевлаштування в німецьких народних училищах, які були щільно розташовані на материковій частині Таврійської губернії.

Революція 1905–1907 рр. не оминула і єпархіальні жіночі училища. Учениці цих закладів долучилися до табору невдоволених вихованців духовних навчальних установ. Єпархіалки створювали петиції зі своїми вимогами, скаргами та пропозиціями, які вони подавали до училищних рад, а інколи і до Св. Синоду. Цікавим є той факт, що єпархіалки висували вимоги, які були дуже схожі з вимогами семінаристів. Передусім це ліквідація станового устрою. Учениці майже всіх єпархіальних училищ вимагали надання їм права вступати до вищих чоловічих та жіночих навчальних закладів як спеціального, так і загальноосвітнього характеру (RDIA 1905, 32). Попри те, що Св. Синод заборонив приймати петиції, училищні ради їх розглядали. Проте згодом Св. Синод все ж таки вирішив зреагувати на активність вихованців і запропонував радам духовно-навчальних закладів підготувати звіти щодо бажаних змін у їхньому устрої. Результатом цієї роботи стала тритомна справа «Об измененіях в учебно-воспитательном отношении епархиальных женских училищ», яку сформував Навчальний комітет Св. Синоду. Вона поєднувала 58 проєктів, надісланих з єпархіальних училищ Російської імперії (RDIA 1906, 351).

Вимоги учениць стосувалися різних сторін життя єпархіальних освітніх закладів: навчально-виховного процесу, господарського життя, керівництва училищами. Утім, головні питання, які порушували в усіх петиціях, були пов'язані з навчанням. Училищні ради наполегливо пропонували збільшити термін навчання до семи років і створити восьмий додатковий педагогічний клас, за можливості дворічний, щоб мати змогу витримувати конкуренцію з жіночими гімназіями. Крім того, училищне керівництво було солідарне в тому, що зміст та обсяг навчального курсу мав бути зрівняний з навчальним курсом міністерських жіночих гімназій, а випускниці єпархіальних училищ мали отримати такі ж можливості для

подальшого навчання та вступу до університетів, як і випускниці жіночих гімназій (Izvlecheniia 1906, 11-17).

Результатом цих петицій та звітів училищ стало прийняття Св. Синодом кількох важливих рішень, які сприяли пристосуванню єпархіяльних училищ до нових вимог часу. 1 жовтня 1907 р. було затверджено «Положение о седьмом дополнительном педагогическом классе при епархиальных женских училищах». Навчання в цьому додатковому класі було спрямовано на посилену педагогічну підготовку вихованок. Навчальний курс сьомого класу тривав один або два роки залежно від матеріальних можливостей училища. Курс другого року мав два відділення: словесне і фізико-математичне. Головна увага приділялася педагогічній практиці учениць, яку вони проходили на базі зразкових церковнопарафіяльних шкіл при училищах (Polozhenie o sed'mom dopolnitel'nom 1907, 362-366). Протягом 1907–1913 рр. всі єпархіяльні жіночі училища в Україні відкрили сьомі додаткові класи, а Таврійське, Перше Чернігівське єпархіяльні училища та Друге Київське училище духовного відомства мали дворічний курс навчання в цих класах (Nyzhnikova 2018, 65).

Другим важливим нововведенням стали зміни в навчальній програмі єпархіяльних училищ, затверджені також у 1907 р. Навчальний комітет при Св. Синоді запровадив нові загальноосвітні дисципліни: природознавство і креслення, а малювання та рукоділля перенесли з необов'язкових у розряд обов'язкових курсів, децю змінили рекомендації щодо підручників. Кількість годин з деяких загальноосвітніх дисциплін була збільшена. Загальна кількість уроків у кожному класі збільшилася і поступово зростала. Навчальний комітет розширив перелік необов'язкових дисциплін. До них були віднесені «нові» — мови, музика, іконопис, живопис, садівництво, городництво та гімнастика (Opredelenie Sv. Sinoda 1907, 324-329).

Ці зміни, безумовно, сприяли поліпшенню рівня загальноосвітньої підготовки єпархіялок. Однак одна з головних вимог, яку висували учениці цих училищ, так і не була виконана Св. Синодом. Вони не були зрівняні в правах з випускницями жіночих гімназій, зокрема вони не отримали право на вступ до вищих навчальних закладів. Отже, попри якісні зміни, що їх зазнали єпархіяльні училища в перше десятиліття ХХ ст., невдоволення єпархіялок з часом знову посилювалося і призвело до нової хвилі петицій, котрі вони продовжували подавати до училищних рад на початку другого десятиліття ХХ ст. Керівництво єпархіяльних училищ і окремі представники духовенства, зокрема єпископи, не ігнорували ці петиції, а відправляли свої скарги та пропозиції до Навчального комітету

Св. Синоду. Головне питання, яке в них порушувалося, стосувалося недостатньої підготовки учениць єпархіальних училищ та необхідності більш кардинальної зміни навчального процесу (RDIA 1913, 5-6).

Можемо зробити висновок, що як місцеве керівництво училищ, так і Св. Синод розуміли важливість реорганізації цих освітніх установ для пристосування їх до нових умов та викликів часу. Тому вже восени 1911 р. Св. Синод надав дозвіл Навчальному комітету на перегляд та зміну статуту єпархіальних жіночих училищ 1868 р. 16 січня 1912 р. відбулося перше засідання Навчального комітету стосовно реорганізації статуту цих освітніх закладів. Основні питання, які розглядалися на засіданнях, стосувалися: розмежування прав та обов'язків голови училищної ради, начальниці та інспектора класів; точне визначення освітнього цензу голови училищної ради, начальниці, інспектора класів, викладачів, виховательок; зміна навчального курсу 6 та 7 класів; покращення релігійно-виховного процесу; перегляд та зміна відносин між місцевою єпархіальною владою та училищами; покращення фізичного виховання єпархіалок; розширення прав випускниць єпархіальних училищ. До травня 1913 р. відбулося 16 засідань стосовно реорганізації статуту. У січні 1914 р. була створена спеціальна комісія для перегляду статуту єпархіальних жіночих училищ (RDIA 1917, 19).

Спеціальна комісія плідно працювала і вже навесні 1914 р. створила проєкт нового статуту єпархіальних жіночих училищ, в якому було залишено фактично без змін виховний процес, але внесено істотні зміни в систему управління, навчальну та адміністративну-господарську частини. У червні цього ж року цей проєкт був розісланий членам Навчального комітету для узгодження. Одне з головних нововведень, яке було внесено до проєкту нового статуту, стосувалося повного зрівняння навчальної програми єпархіальних училищ з програмою жіночих гімназій. Ця зміна була спрямована на те, щоб збільшити можливості єпархіалок у майбутньому під час працевлаштування. Проте в проєкті зазначалося, що має зберігатися християнська основа виховання та навчання, а також педагогічна мета цього закладу, який передусім готує вчителів для народної освіти.

Попри початок Першої світової війни, обговорення проєкту статуту продовжилось, і вже 15 лютого 1915 р. Навчальний комітет при Св. Синоді затвердив остаточну його редакцію. Головна мета єпархіальних жіночих училищ визначалась як надання дівчатам православного віросповідання освіти та виховання на основі православної віри для служіння в сім'ї та школі. Були чітко розподілені повноваження між головою училищної ради та начальницею училища: перший займався лише навчальною

частиною, а друга — виховним процесом. Згідно з шостим пунктом проекту статуту передбачалося сім загальних класів з річним курсом навчання, а також восьмий додатковий клас. За необхідності можна було відкривати паралельні відділення. За наявності коштів дозволялося заснування підготовчих класів (RDIA 1917, 77).

За статутом 1868 р. членами училищної ради були начальниця, інспектор класів та два члени от місцевого духовенства. Викладачів, крім учителів чистописання та співу, запрошували на засідання училищної ради з правом голосу при обговоренні лише тих питань, що стосувалися навчального процесу (Polnoe sobranie zakonov 1885, 255). Водночас під час обговорення проблем ненавчального характеру, члени училищної ради просили викладачів, посилаючись на статут 1868 р., залишити засідання. Якщо хто-небудь із викладачів подавав на розгляд училищної ради пропозиції щодо поліпшення виховної частини, то йому могли зробити зауваження, що за статутом тільки член ради може подавати такі пропозиції, а «викладачі завідують тільки навчальною частиною» (Poletaev 1893, 789-790; 805). Виховательки взагалі не запрошувалися на засідання училищних рад. Водночас вони були особами, які знали вихованок не тільки краще ніж викладачі, але і краще ніж начальниця. Саме виховательки цілодобово перебували разом з єпархіалками (Nuzhnikova 2018, 140). Відповідно до проекту статуту 1915 р. училищна рада складалася з голови, начальниці, завідувача господарською частиною, трьох представників від місцевого духовенства, викладачів та виховательок. Водночас зазначалося, що вчителі чистописання, малювання та співу, а також училищний лікар та вчителі необов'язкових предметів членами ради не були, однак їх могли запрошувати на засідання з правом голосу під час обговорення питань, що стосувалися тих предметів, які вони викладали. Виховательки відтепер отримували право вирішального голосу в тих питаннях, які мали пряме відношення до їхніх класів, а також право дорадчого голосу в усіх інших випадках (RDIA 1917, 79).

Важливим здобутком проекту статуту 1915 р. було встановлення освітнього цензу та більш широких вимог для кандидатур на посади начальниць, викладачів та виховательок єпархіальних училищ. Головною вимогою для кандидатури на посаду начальниці училища була «педагогічна досвідченість та відмінна поведінка», а також належність до Православної церкви. Затверджував її на цій посаді єпархіальний преосвященний (Polnoe sobranie zakonov 1885, 256). Однак за новим проектом начальниця призначалася Св. Синодом за рекомендацією єпархіального архієрея, а затверджував її на посаді Навчальний комітет.

Вона обов'язково мала бути православного віросповідання, руською підданою, отримати атестат або свідоцтво про завершення курсу вищого жіночого навчального закладу, а також мати педагогічний стаж не менше ніж 10 років. Начальницею призначали вдову або дівицю, якій було не менше 30 років (RDIA 1917, 82). Тобто, як бачимо, для цієї посади був навіть передбачений віковий ценз.

У статуті 1868 р. було визначено, що викладачі повинні обиратися училищною радою з осіб, які мали задовільні атестати про закінчення середніх та вищих навчальних закладів і були представниками духовного або світського станів. На посаді вони затверджувалися єпархіальним архієреєм. У примітці до 54 параграфа статуту 1868 р. зазначалося, що з дозволу єпархіального преосвященного до викладання могли бути допущені і вчительки, які здобули достатню освіту і пройшли попереднє випробування радою училища (Polnoe sobranie zakonov 1885, 257-258). Водночас у новому проєкті статуту 1915 р. були збільшені вимоги щодо рівня освіти викладачів. У 117 параграфі зазначалося, що викладачами могли бути особи, які завершили курс духовної академії зі ступеня не нижче ніж кандидат богослов'я, а також особи, котрі здобули освіту в світських вищих навчальних закладах. Лише викладачі нових мов могли мати середню освіту. У примітці до цього параграфа було прописано, що особи жіночої статі, які завершили навчання в жіночих гімназіях, єпархіальних жіночих училищах, інститутах шляхетних дівчат та жіночих училищах духовного відомства, могли викладати лише в перших чотирьох класах. Крім того, до виконання викладацьких обов'язків в перших чотирьох класах допускалися й дійсні студенти духовних академій та духовних семінарій (RDIA 1917, 84).

Відповідно до 21 параграфа статуту єпархіальних жіночих училищ 1868 р. виховательок призначала училищна рада за рекомендацією начальниці училища з осіб православного віросповідання, які мають відмінну поведінку та достатню освіту (Polnoe sobranie zakonov 1885, 257). Зрозуміло, що визначення «достатньої освіти» є дуже неточним і незрозумілим. Найчастіше виховательками були випускниці єпархіальних училищ та жіночих училищ духовного відомства, про що свідчать звіти про діяльність цих училищ. За новими вимогами виховательки обов'язково повинні були мати вищу або середню освіту (RDIA 1917, 82).

Наступна група змін стосувалася навчального процесу і відповідала більшості вимогам, які висували як учениці, так і викладачі й керівництво училищ у зверненнях, петиціях до Св. Синоду. Було запроваджено вступні екзамени, що значно підвищувало вимоги до

дівчат, які хотіли навчатися в єпархіальних училищах і загалом підіймало середній рівень знань єпархіалок. У майбутньому така практика могла зменшити проблему малоуспішних вихованок, яка була в центрі уваги училищних рад протягом усього періоду існування цих освітніх установ (Nuzhnikova 2018, 33-34). Навчальний курс було значно розширено і фактично зрівняно з курсом жіночих гімназій. У розкладі з'явилися нові дисципліни: історія руської літератури, природознавство, гігієна, практичні заняття з педагогіки, гімнастика. Крім того, курс математики був розділений на арифметику, алгебру та геометрію. Французька та німецька мови перейшли з групи необов'язкових до групи обов'язкових дисциплін, відтепер вихованки їх вивчали по 20 годин на тиждень. Загалом було змінено перелік необов'язкових предметів, з'явилися такі дисципліни, як: латина, музика, іконопис, медицина, стенографія, сільське господарство та інше. За новим проєктом статуту загальне число уроків у єпархіальних училищах становило 195 годин на тиждень замість 112 годин, передбачених статутом 1868 р. (RDIA 1917, 91-92). Усі ці нововведення, безумовно, мали сприяти покращенню навчального процесу та зрівнянню можливостей пошуку в майбутньому роботи для випускниць єпархіальних училищ і жіночих гімназій. Цей проєкт так і не був реалізований через Першу світову війну та Лютневу революцію. Однак він міг розв'язати багато проблем, які накопичилися в системі жіночої духовної освіти протягом другої половини XIX — початку XX ст.

Останні палкі дискусії щодо реорганізації єпархіальних жіночих училищ розгорнулися у травні 1917 р. в Петрограді під час роботи всеросійського з'їзду педагогів духовно-навчальних закладів. На одному з фінальних засідань після довгої полеміки про шляхи розв'язання проблем єпархіальних училищ, передусім матеріальних, майже одностайно було ухвалено рішення про перехід цих училищ у підпорядкування Міністерства народної освіти (Vserossiiskii s'ezd pedagogov 1917, 2-3). Проте одночасно відбувався всеросійський з'їзд духовенства і мирян, члени якого відхилили це рішення, хоч і незначною більшістю (Ot uchebnoho komiteta 1917, 3-4). Це питання так і не було розв'язано, оскільки 11 грудня 1917 р. Комісаріат народної освіти затвердив постанову, згідно з якою всі навчальні заклади духовного відомства передавали в підпорядкування Комісаріату народної освіти (Dekrety Sovetskoï vlasti 1957, 325). Протягом 1918 р. радянська влада видала ще низку декретів, які повністю ліквідували будь-які можливості для існування релігійного виховання й навчання і збереження духовно-навчальних установ (Dekrety Sovetskoï vlasti 1959, 276). Тому, як наслідок, протягом 1918 р. всі єпархіальні училища були закриті, а їхні

будівлі були експропрійовані та передані Комісаріату народної освіти, Комісаріату шляхів сполучення для розміщення військ тощо.

Отже, попри поступові зміни, яких зазнавали єпархіальні жіночі училища протягом усього часу свого існування, на початку ХХ ст. вони значно відставали за різними показниками від інших середніх жіночих навчальних закладів, підпорядкованих міністерству народної освіти та відомству установ імператриці Марії. Активними ініціаторами модернізації цих освітніх установ найчастіше були самі ж викладачі та члени училищних рад. Протягом перших десятиліть ХХ ст. єпархіальні училища переживали постійні трансформаційні процеси: відкриття сьомих додаткових педагогічних класів, розширення та модифікація навчальної програми. Однак ці перетворення так і не дали бажаного результату, вони призвели лише до часткового реформування училищ. Розв'язання всіх проблемних питань, пов'язаних з навчально-виховною частиною та статусом єпархіальних училищ, покладалося на новий статут, проект якого був розроблений 1915 р. Проте військові та політичні події завадили впровадити його в життя. Водночас на початку ХХ ст. можливо чітко простежити намір як місцевого єпархіального, так і вищого центрального керівництва реорганізувати єпархіальні жіночі училища та перші кроки щодо пристосування їх до викликів часу.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Andreeva, E. A. Eparkhial'nye zhenskie uchilishcha v Rossii. *Pedagogika* [*Pedagogy*], no. 3, 1999, s. 85-91. (In Russian)

Андреева, Е. А. Епархиальные женские училища в России. *Педагогика*, № 3, 1999, с. 85-91.

Chego mozhno zhelat' ot eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch. *Tserkovnyi vestnik*, no. 52, 1904, s. 1649-1650. (In Russian)

Чего можно желать от епархиальных женских училищ. *Церковный вестник*, № 52, 1904, с. 1649-1650.

Dekrety Sovetskoj vlasti. T. 1: 25 oktiabria 1917 g. – 16 marta 1918 g. Moskva, 1957. (In Russian)

Декреты Советской власти. Т. 1: 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. Москва, 1957.

Dekrety Sovetskoj vlasti. T. 2: 17 marta – 10 iuliia 1918 g. Moskva, 1959. (In Russian)

Декреты Советской власти. Т. 2: 17 марта – 10 июля 1918 г. Москва, 1959.

Filevskii, I. K voprosu o preobrazovanii nyneshnego eparkhial'nogo zhenskogo uchilishcha. *Iuzhnyi krai*, 3 oktiabria, 1905, s. 4. (In Russian)

Филевский, И. К вопросу о преобразовании нынешнего епархиального женского училища. *Южный край*, 3 октября, 1905, с. 4.

Golikov, A. O podgotovke vospitannits eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch k uchitel'stvu v narodnykh shkolakh. *Narodnoe obrazovanie*, no. 9, 1896, s.5-22; no. 10, s. 57-67; no. 11, s.16-36. (In Russian)

Голиков, А. О подготовке воспитанниц епархиальных женских училищ к учительству в народных школах. *Народное образование*, № 9, 1896, с. 5-22; № 10, с. 57-67; № 11, с. 16-36.

Izvlecheniia iz predstavlennykh eparkhial'nymi preosviashchennymi sviateishemu Sinodu soobrazhenii sovetov eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch po voprosu ob izmeneniakh, zhelatel'nykh v stroe etikh uchilishch. Sankt-Peterburg, 1906. (In Russian)

Извлечения из представленных епархиальными преосвященными святейшему Синоду соображений советов епархиальных женских училищ по вопросу об изменениях, желательных в строе этих училищ. Санкт-Петербург, 1906.

Kapralova, E. O novoi zadachi dlia eparkhial'nykh uchilishch. *Tserkovnyi vestnik*, no. 35, 1904, s. 1100-1102. (In Russian)

Капралова, Е. О новой задаче для епархиальных училищ. *Церковный вестник*, № 35, 1904, с. 1100-1102.

Kobchenko, K. A. "Zhinochyii universytet Sviatoi Ol'gy": istoriia Kyivskykh vyshchykh zhinochykh kursiv. Kyiv, 2007. (In Ukrainian)

Кобченко, К. А. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів. Київ, 2007.

Krasnov, M. Eparkhial'nye zhenskie uchilishcha. *Obrazovanie*, no. 12, 1892, s. 221-227. (In Russian)

Краснов, М. Епархиальные женские училища. *Образование*, № 12, 1892, с. 221-227.

Kuznetsov, A. Eparkhial'nye zhenskie uchilishcha (po povodu ispolnivshegosia sorokaletia ustava etikh uchilishch). *Tserkovnye vedomosti*, no.3, 1909, s. 120-124; no. 4, 1909, s. 178-183; no. 5, 1909, s. 229-234; no. 6, 1909, s. 283-286; no. 7, 1909, s. 340-344; no. 8, 1909, s. 379-382; no. 10, 1909, s. 460-463; no. 11, 1909, s. 514-518. (In Russian)

Кузнецов, А. Епархиальные женские училища (по поводу исполнившегося сорокалетия устава этих училищ). *Церковные ведомости*, № 3, 1909, с. 120-124; № 4, 1909, с. 178-183; № 5, 1909, с. 229-234; № 6, 1909, с. 283-286; № 7, 1909, с. 340-344; № 8, 1909, с. 379-382; № 10, 1909, с. 460-463; № 11, 1909, с. 514-518.

K voprosu o nuzhdakh eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch. *Obrazovanie*, no. 5-6, 1894, s. 512-521. (In Russian)

К вопросу о нуждах епархиальных женских училищ. *Образование*, № 5-6, 1894, с. 512-521.

K voprosu o shtatakh prepodavatelei v eparkhial'nykh zhenskikh uchilishchakh. *Tserkovnyi vestnik*, no. 35, 1897, s. 1105-1109. (In Russian)

К вопросу о штатах преподавателей в епархиальных женских училищах. *Церковный вестник*, № 35, 1897, с. 1105-1109.

Lysenko, S. Eparkhial'ni uchylyshcha iak shliakh osvity ta sotsializatsii zhinok u XIX – na pochatku XX st. *Molod' i rynek. Shchomisiachnyi naukovopedahohichnyi zhurnal [Youth And Market. Monthly Scientific-Pedagogical Journal]*, no. 1, 2013, s. 57-62. (In Ukrainian)

Лисенко, С. Епархіальні училища як шлях освіти та соціалізації жінок у XIX – на початку XX ст. *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*, № 1, 2013, с. 57-62.

Novik, E. K voprosu ob otkrytii VII klassa pri Tavricheskom Eparkhial'nom zhenskom uchilishche. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti*, no. 12, 1886, s. 661-665. (In Russian)

Новик, Е. К вопросу об открытии VII класса при Таврическом Епархиальном женском училище. *Таврические епархиальные ведомости*, № 12, 1886, с. 661-665.

Nyzhnikova, S. V. *Єпархіяльні жіночі училища в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Kharkiv, 2018. (In Ukrainian)

Нижнікова, С. В. *Єпархіяльні жіночі училища в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Харків, 2018.

Nyzhnikova, S. V. *Єпархіяльні жіночі училища в роки Української революції: проблема статусу та реструктуризації*. У: *“Іван Климентайович Рибалка: життя, творчість, дослідження”*. *Матеріали наукових читань пам’яті професора І. К. Рибалки (м. Харків, 26 червня 2019 р.)*. Kharkiv, 2019, s. 65-67. (In Ukrainian)

Нижнікова, С. В. *Єпархіяльні жіночі училища в роки Української революції: проблема статусу та реструктуризації*. У: *“Іван Климентайович Рибалка: життя, творчість, дослідження”*. *Матеріали наукових читань пам’яті професора І. К. Рибалки (м. Харків, 26 червня 2019 р.)*. Харків, 2019, с. 65-67.

Определение Св. Синода от 23 августа – 5 сентября 1907 года за № 5077, о некоторых изменениях в учебном курсе епархиальных женских училищ. *Церковные ведомости*, no. 36, 1907, s. 324-329. (In Russian)

Определение Св. Синода от 23 августа–5 сентября 1907 года за № 5077, о некоторых изменениях в учебном курсе епархиальных женских училищах. *Церковные ведомости*, № 36, 1907, с. 324-329.

От учебного комитета при Св. Синоде. *Всероссийский церковно-общественный вестник*, no. 79, 1917, 28 июля, s. 3-4. (In Russian)

От учебного комитета при Св. Синоде. *Всероссийский церковно-общественный вестник*, № 79, 1917, 28 июля, с. 3-4.

Poletaev, N. K. *Вопросу о пересмотре устава епархиальных женских училищ*. *Церковный вестник*, no. 50, 1893, s. 789-790; no. 51, s. 805-806. (In Russian)

Полетаев, Н. К. *Вопросу о пересмотре устава епархиальных женских училищ*. *Церковный вестник*, № 50, 1893, с. 789-790; № 51, с. 805-806.

Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 2. Sankt-Peterburg, 1885. (In Russian)

Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Санкт-Петербург, 1885.

Polozhenie o sed'mom dopolnitel'nom pedagogicheskom klasse pri eparkhial'nykh zhenskikh uchilishchakh. *Tserkovnye ведомости*, no. 41, 1907, s. 362-366. (In Russian)

Положение о седьмом дополнительном педагогическом классе при епархиальных женских училищах. *Церковные ведомости*, № 41, 1907, с. 362-366.

Popova, O. D. *V stenakh konvikta (Ocherki povsednevnoi zhizni zhenskikh eparkhial'nykh uchilishch)*. Riazan'. 2006. (In Russian)

Попова, О. Д. *В стенах конвикта... (Очерки повседневной жизни женских епархиальных училищ)*. Рязань, 2006.

Rosiis'kyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv (RDIA), f. 802, op. 9, spr. 21. O sostavlenii normal'nykh programm po predmetam kursa shestiklassnykh eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch, 669 ark. (In Russian)

Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 802, оп. 9, спр. 21. О составлении нормальных программ по предметам курса шестиклассных епархиальных женских училищ, 669 арк.

RDIA, f. 802, op. 10, spr. 57A. Ob izmeneniiakh v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch, 351 ark. (In Russian)

РДІА, ф. 802, оп. 10, спр. 57А. Об изменениях в учебно-воспитательном отношении епархиальных женских училищ, 351 арк.

RDIA, f. 802, op. 10, spr. 76. O vremennom prekrashchenii uchebnykh zaniatii v eparkhial'nykh zhenskikh uchilishchakh, 51 ark. (In Russian)

РДІА, ф. 802, оп. 10, спр. 76. О временном прекращении учебных занятий в епархиальных женских училищах, 51 арк.

RDIA, f. 802, op. 11, spr. 20. Po eparkhial'nym zhenskim uchilishcham (doklady i zhurnaly), 64 ark. (In Russian)

РДІА, ф. 802, оп. 11, спр. 20. По епархиальным женским училищам (доклады и журналы), 64 арк.

RDIA, f. 802, op. 11, spr. 80. O reforme eparkhial'nykh zhenskikh uchilishch, 159 ark. (In Russian)

РДІА, ф. 802, оп. 11, спр. 80. О реформе епархиальных женских училищ, 159 арк.

Semenov, D. Eparkhial'nye zhenskie uchilishcha za pervoe piatidesiatiletie ikh sushchestvovaniia. *Russkaia shkola*, no. 9, 10, 1893, s. 26-37; no. 11, 1893, s. 29-48; no. 12, 1893, s. 12-17. (In Russian)

Семенов, Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования. *Русская школа*, № 9, 10, 1893, с. 26-37; № 11, 1893, с. 29-48; № 12, 1893, с. 12-17.

Shishatskii, D. VII pedagogicheskii klass pri Tavricheskom eparkhial'nom zhenskom uchilishche, kak sredstvo prakticheski podgotovit' vospitannits k uchebno-vospitel'nomu delu. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti*, no. 8, 1886, s. 461-467. (In Russian)

Шишацкий, Д. VII педагогический класс при Таврическом епархиальном женском училище, как средство практически подготовить воспитанниц к учебно-воспитательному делу. *Таврические епархиальные ведомости*, № 8, 1886, с. 461-467.

Stepanenko, G. V. Zhinochi dukhovni shkoly v Ukraini y XIX – na pochatku XX st.: shliakh vid elementarnoi do fakhovoi pedagogichnoi osvity. *Problemy istorii Ukrainy XIX–XX st.* [Problems of the History of Ukraine of the XIX–XX Centuries], no. 13, 2007, s. 184-196. (In Ukrainian)

Степаненко, Г. В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст.: шлях від елементарної до фахової педагогічної освіти. *Проблеми історії України XIX–XX ст.*, вип. 13, 2007, с. 184-196.

Vserossiiskii s"ezd pedagogov dukhovno-uchebnykh zavedenii. *Vserossiiskii tserkovno-obshchestvennyi vestnik*, no. 40, 1917, 3 iunia, s. 2-3. (In Russian)

Всероссийский съезд педагогов духовно-учебных заведений. *Всероссийский церковно-общественный вестник*, № 40, 1917, 3 июня, с. 2-3.

Zabytyi ugolok (K voprosu o polozenii uchebno-vospitel'nogo personala v eparkhial'nykh zhenskikh uchilishchakh). *Russkaia shkola*, no. 2, 1912, s. 84-97. (In Russian)

Забутый уголок (К вопросу о положении учебно-воспитательного персонала в епархиальных женских училищах). *Русская школа*, № 2, 1912, с. 84-97.

Svitlana Nyzhnikova

Candidate of Historical Science, Senior Lecturer

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: s.v.nyzhnikova@karazin.ua

ORCID: 0000-0002-2064-6867

**EPARCHIAL WOMEN'S SCHOOLS IN UKRAINE IN THE FIRST TWO
DECADES OF THE 20TH CENTURY:
REFORM VS STAGNATION?**

The paper explores the history of eparchial women's schools during the first decades of the 20th century. These institutions underwent certain changes in their educational practices during the second half of the 19th century. However, problems gradually accumulated, which led to their lagging behind other women's secondary schools in a number of aspects. In the early 20th century, there were many initiatives to reorganize them and adapt them to the modern times. The article considers the complex process that eparchial schools went through in order to match the educational level of women's gymnasiums. Examining the changes in the educational process that were introduced as a result of the active participation of students of theological schools in the revolutionary events of 1905–1907, the author notes the close similarity of the demands made by students of eparchial schools and seminaries, because they concerned the most basic features and functioning of the entire network of theological educational institutions. The paper analyzes the draft of the new 1915 statute of the eparchial schools and compares it with the statute of 1868. The 1915 statute was developed over several years; its articles were discussed at various meetings of the Educational Committee of the Holy Synod and a special commission set up to negotiate requirements and proposals for the reform of the eparchial women's schools. Particular attention is paid to the articles devoted to the modernization of the educational process. The author considers the sessions of the All-Russian Congress of Teachers of Theological Institutions and the All-Russian Congress of Clergy and Laity, which took place in the spring of 1917 and discussed further ways to transform these institutions. Attention is given to the process of the gradual liquidation of the entire system of theological education after the Bolsheviks seized power. It is concluded that the eparchial women's

schools underwent a continuous process of reform during the first decades of the 20th century, but these changes did not solve all of the problems that had accumulated over their history.

Key words: eparchial women's schools, reform, stagnation, 20th century, Ukraine, Holy Synod, women's education, statute, reorganization.

*Стаття надійшла до редакції 29.05.2021.
Стаття затверджена до друку 29.06.2021.*